

Martina Orožen

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SMERNICE KNJIŽNEGA JEZIKOVNEGA RAZVOJA OD JURIJA DALMATINA DO JURIJA JAPLJA (1584 – 1784)

V prispevku, ki je le krajši povzetek obsežne, delno objavljene jezikovne analize navedenega obdobja,¹ želim na kratko obeležiti dva pomembna jubileja slovenskega knjižnega jezika: 400-letnico njegove slovnične in leksikalne normativne ustalitve ob koncu protestantskega obdobja, dosežene z Dalmatinovim celotnim prevodom Biblije 1584, in 200-letnico knjižne slovnično-leksikalne normativne prenovitve in preureditve, izvedene v Japljevem prevodu Biblije, v starozaveznem delu, Pentatevhu iz leta 1784.

Gre za izjemno pomembno daljnoročno delo dveh jezikovno ustvarjalnih osebnosti, dveh utemeljiteljev in kultivatorjev slovenskega knjižnega jezika, od katerih je prvi Jurij, kot znano, po narečnem izvoru dolensko-štajerski rojak iz Krškega, učenec tamkajšnje Bohoričeve šole, kasneje po izobrazbi humanist, ideološko veren somišljenik Luthrovega protestantizma, kot prevajalec in jezikovni soustvarjalec zvest učenec in naslednik Trubarjev.²

Drugi, dvesto let mlajši Jurij je po rodu kamniški meščan, Gorenjec. Izobraževal se je pri jezuitih v Ljubljani, v Trstu, Celovcu.³ Po nazorski usmeritvi je janzenist, sodelavec Herbersteinovega kroga (škofa, imenovanega »protestantska lasulja«), racionalist, prosvetljenec. Kot dušni pastir, nabožni pisatelj, slovničar, slovarnik zbiralec, deluje vse življenje najprej v Ljubljani, nato po farah v območju gorenjske narečne skupine, zato je dober poznavalec sodobne gorenjščine in obenem kritično zavzet preoblikovalec slovenske knjižne tradicije. Takó sociolingvistično zaznamovana moža sta vsak v duhu nazorov, življenjskih okoliščin ter delovnih potreb in izkušenj svoje dobe kot tudi razvojnih značilnosti narečno že izrazito razvejenega slovenskega jezika v danem času in prostoru, slovenski knjižni jezik zasidrala v središčni slovenski prostor, v Ljubljano, bilingvistično, če ne celo trilingvistično deželno središče ob stičišču dolenske in gorenjske narečne skupine.

Pojasniti sem dolžna, da moje vrednotenje zgodovinskega razvoja slovenskega knjižnega jezika temelji na raziskovalnih spoznanjih dveh jezikoslovnih disciplin – na poznavanju narečnih razvojnih zakonitosti govorenega jezika, kolikor jih je do zdaj že zajela slovenska dialektologija, in na analizi jezikovnega gradiva, ohranjenega v rokopisnih in tiskanih knjižnih virih od Brižinskih spomenikov do 19. stoletja, katerega razvojne stopnje razkriva zgodovinska slovnica slovenskega jezika. Iz omenjenih besedil so ob osvetlitvi

^{*}Prebrano na slavističnem zborovanju 5. oktobra 1984 v Ljubljani.

¹ Prim. razpravi M. Orožen, Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802) v zborniku Protestantismus bei den Slowenen / Protestantizem pri Slovencih. Wiener slawistisches Almanach, Sonderband 13, Wien 1984, 153–177. In: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791), Zbornik XX. seminarja za SJLK, Ljubljana 1984, 249–274.

² Prim. Jurij Dalmatin, SBL, 116–124; M. Rupel, Protestantski pisci, Ljubljana, 1966 (druga izdaja).

³ Prim. Jurij Japelj, SBL, 382–385; J. Benkovič, Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj, Dom in svet VII, 1894, 339 – 65 – 74.

jezikovnih pojavov s spoznanji obeh raziskovalnih disciplin razvidni postopki oblikovanja in normiranja pisne podobe jezika, ki se do neke mere vedno odmika govorni variantnosti (zlasti glasoslovni) jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravneh (v posameznih narečnih skupinah), in to v korist splošnejšega sredstva za sporazumevanje, nadnarečne tvorbe deželnega jezika. Kot pisni, knjižni sistem pa se vendarle ne more povsem osamosvojiti ali odtrgati od žive narečne govorne podlage ter se hermetično zapreti. V zgodovinskem razvoju pisne podobe jezika gre vseskozi za zmerno, bolj ali manj opazno izmenjavo posameznih členov jezikovnega sestava, pri čemer se že zastarele, netvorne, izrabljene oblikovne prvine umikajo mlajšim, ali tudi drugim narečnim inovacijam. Iz teh razlogov na knjižni razvoj ne morem gledati kot na neodvisno, samosvojo, le pisnim zakonitostim podrejšo se umetno ustvarjeno zgradbo, čeprav se ta razvija tudi po svojih zakonih. Knjižno slovnično in besedno ustaljevanje in njuno spremenljivost zasledujem ob soočanju danih knjižnih razvojnih pojavov z razvojnimi smernicami le-teh v narečnih skupinah, ki so bile nedvomno soudeležene pri njegovem zgodnjem, nam zatemnjenem nastanku.⁴

Od zgodnjega obdobja počasi naraščajoče narečne razcepljenosti oziroma diferenciacije slovenskega jezika po upravno razmejenih deželah (Kranjska, Koroška, Štajerska itd.), pri čemer moramo upoštevati predvsem spremembe dolgo poudarjenega samoglasniškega sestava od 13.–15. stoletja in spremembe kratkih samoglasnikov (kratko poudarjenih in nepoudarjenih) od 16. do 18. stoletja ter posledice teh sprememb v oblikoslovju, celo v besedišču (npr. središčno slovensko tema : kmica vzhodno slovensko), se je v kranjskem deželnem središču, domnevno tudi že zgodaj v drugih kulturnih in trgovskih središčih⁵ nujno moral oblikovati kranjski deželni jezik (kranjskega narečja oziroma narečne skupine ni) kot govorno nadnarečno sredstvo sporazumevanja. Kot dokazujejo slovenski rokopisni in tiskani viri, pokriva ta jezik središčni slovenski narečni prostor. Na severu se stika s koroškim deželnim jezikom in prav na takem stičišču je nastal v 14. stoletju Rateški ali Celovski rokopis, ki je že dokaz rabe tega jezika v obeh deželnih prostorih (Rateče, Marija na Zilji). Južno od Ljubljane dobiva ta jezikovni vzorec izrazitejše dolenske narečne poteze, izpričane v Stiškem rokopisu iz 15. stoletja. V Trstu, ki je nedvomno soudeležen pri njegovem zgodnjem, predknjižnem oblikovanju (mislim na škofa Bonoma, ki je po Trubarjevem izročilu z gojenci prevajal v kranjski slovenski jezik celo Vergila),⁶ se stika z govori primorske narečne skupine, v območju katere je nastal ob koncu 16. stoletja Starogorski rokopis, ki se obenem navezuje na jezikovni vzorec Rateškega rokopisa;⁷ v Zasavju od Trbovelj na jugovzhod se stika in prepleta s štajerskimi narečnimi značilnostmi, potrjenimi tudi v Dalmatinovem prevodu Biblije.⁸

⁴ Podoba sodobne narečne razcepljenosti nekdanjih obsežnejših jezikovnonarečnih enot, narečnih skupin, ki jim v 16. stoletju dokaj dobro ustreza oznaka »deželni jezik« (kranjski, koroški, štajerski, dolenski istrski, kraški) plastično izstopa na novi Dialektološki karti slovenskega jezika, druga dopolnjena izdaja T. Logarja in J. Riglerja, Ljubljana 1983.

⁵ V mislih imam Dolenjsko s samostanom belih menihov v Stični, ki je od ustanovitve 1135 do ukinitve 1784 oziroma do ustanovitve ljubljanske škofije 1461, najpomembnejše kulturno žarišče tedanje Kranjske; nadalje prihod frančiškanov v Novo mesto 1472 ter ustanovitev kapitlja 1583, še preje dosega mestnih pravic (1365). Na Gorenjskem so izpričana zelo stara mesta s trznimi in sodnimi pravicami, prafarami in seveda tudi samostani. Kranj je mesto že leta 1256, sledi mu Kamnik 1267, kjer je leta 1391 že potrjena šola za duhovništvo(!), Škofja Loka 1274, Radovljica pa dosti kasneje, šele 1510. Če že ne v Ljubljani, se je vsaj v teh podeželskih mestih poslovno in trgovsko ter upravno življenje moralo razvijati v »deželnem jeziku«.

⁶ Prim. Trubarjevo nemško posvetilo v Ruplovem prevodu, Ta prvi dejl tiga noviga Testamenta 1557. M. Rupel, Protestantski pisci, Ljubljana 1966 (2. izdaja).

⁷ T. Logar, Grafika in jezik starogorskega rokopisa; B. Pogorelec, Pomen starogorskega spomenika za zgodovino slovenskega knjižnega jezika; J. Koruza, Starogorski rokopis in oživitev vprašanja pismene tradicije v srednjem veku. Vsi v JiS XIX (1973/74) št. 6–7.

⁸ M. Orožen, Prisotnost dialektizmov v jeziku Jurija Dalmatina. Zbornik Krško skozi čas. Krško 1977, 87–98.

Vse to nam je dejansko z drugačnimi besedami na več mestih razložil že Trubar,⁹ v Registru besed, »katere se po slovenskih deželah drigači govore« tudi Dalmatin, že pred njima pa o slovenskem jeziku, ki ga govore tudi Istrani, Kraševci, Kranjci, Korošci, Štajerci, S. Herberstein (Rerum Moscovitarum commentarii, 1549, Dunaj), veliko bolj zgovorno in podrobno pa za vsemi temi ob koncu 17. stol. o spremembah govora v območju Kranjske poročja J. V. Valvasor (prim. M. Rupel, Slava vojvodine Kranjske, MK 1977). Njegove predvsem na slušnih vtisih temelječe pripombe o govornih spremembah v območju ene pokrajine (npr. Notranjske ali Bele krajine) že dopuščajo domnevo o izoblikovanosti krajevnih govorov, kot jih je opredelila slovenska dialektologija.¹⁰

Nedvomno je v kranjskem deželnem jeziku 16. stoletja kot nadnarečnem sporočevalnem sestavu, pri čemer mislim na njegovo delno uporabo pri nekaterih verskih obredih, v trgovini, uradovanju, pri nastajanju in prenašanju ljudske epske in lirske ustvarjalnosti iz enega deželnega narečnega prostora v drugega, kar so opravljali potujoči obrtniki, godci, berači itd., prisotna določena stopnja interference enih in drugih deželno dialektalnih pojavov, vsaj nekaterih narečno izvirmih, kontaktnih besednih sopomenk, še pogosteje pa popačenk (npr. milost inu gnada; mir inu pokoj, če na pojav opozorim le s tema vzorcema). Tudi Trubar in Dalmatin sta razlike med deželnimi jeziki utemeljevala predvsem z razlikovalnostjo besedišča (prim. Trubarjevo izjavo, da »z dosti besedami drigači govore . . .«, Matevžev evangelij 1555), ki pa je že takrat bilo, kot kažejo primeri v Dalmatinovem Registru, glasoslovno, besedotvorno in tudi pomensko motivacijsko različno pogojeno.¹¹ Kot torej dokazuje jezikovna analiza tiskanih protestantskih del in drugih rokopisnih virov vseh jezikovnih ravnin vključno z besediščem v soočanju z razpoložljivimi narečnimi podatki osrednjih narečnih skupin (dolenjske, gorenjske, primorske, štajerske), prevladujejo v starejši dobi slovenske knjižne tradicije do 30. let 18. stoletja dolenjsko-notranjski narečni pojavi, od druge polovice 18. stoletja pa to knjižno zgradbo (slovnični in besediščni sestav) vsebolj prepletajo in »obvladujejo« nekatere tipično gorenjske, celo rovtarske narečne značilnosti. Narašča določena morfonološka variantnost, ki je posledica različnega narečnega razvoja izvorno istih in različnih pojavov (npr. dolge: douge, must: most/muost; dobru mesu : dobru meso; od bratou: od bratu; delati: delat itd.), ki razkrajajo v 16. in 17. stoletju dokaj utrjeni slovnični in leksikalni knjižni sestav. Tako stanje je zahtevalo vzpostavitev »nove« trdnosti; najti je bilo treba ravnotežje med arhaičnim in mlajšim, doseči neko stopnjo »dogovora« ob soočanju pojavov pisne tradicije s pojavi žive sodobne govorice. Prav Japljeva jezikovna »revizija« ob koncu 18. stoletja pomeni važno primaknitev tradicionalno knjižne, narečno dolenjsko zaznamovane jezikovne tradicije v sodobno območje gorenjsko zaznamovane govorne podobe jezika.

Uspešna, premišljena, sistematična, urejena izmenjava starinsko knjižnih, sodobniku dolenjsko učinkujočih pojavov v glasoslovju, oblikoslovju, besedotvorju, delno v skladnji, predvsem pa v besedišču, z narečno gorenjskimi ali novo knjižno tvorjenimi ustrezniki, je dala »nov«, prenovljen knjižni slovnični sestav, ki je podlaga knjižne norme do začetka 19. stoletja, do prenove, kot so jo v jezikovnem slovničnem sestavu zasnovali in delno izvedli Kopitar, Ravnikar, Metelko, stilistično izvirmost in umetniško dovršenost mu pa za-

⁹ Sodobni dialektološki klasifikaciji slovenskega jezika na narečne skupine še najbolj ustreza njegova oznaka o spremenljivosti »deželnih jezikov«, kot jo je zapisal na začetku svoje knjižne dejavnosti v Matevževem evangeliju 1555: »drigazhi gouore s do||timi be||edami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaiერი inu Dolenci tar Bejiaki (Belokranjci?), drigazhi Krashouci, inu I|triani, drigazhi Crouati.«

¹⁰ Glej. F. Ramovš, Dialekti VII (Historična gramatika slovenskega jezika), Ljubljana 1935; T. Logar, Slovenska narečja (Kondor št. 154), MK Ljubljana 1975, kratka sinteza obsežnih narečnih raziskovanj. Njegovi številni opisi slovenskih govorov v strokovnem in jezikoslovnem časopisu (JiS, Pogovori o jeziku, zborniki Seminarja za SJLK, SR, Razprave SAZU, itd.). Izmed monografskih obdelav objavljena dozda je ena, J. Rigler, Južnonotranjski govori, Dela Razreda za filološke in literarne vede SAZU 13, Ljubljana 1963.

¹¹ M. Orožen, Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika; JiS XXIX 1983/84, št. 6, 196–201.

gotovila Čop in Prešeren. V bistvenih potezah je vendarle predhodnik sodobnega knjižnega sestava, ki je trenutno le najmlajši člen v verigi zgodovinskega razvoja pisne podobe slovenskega knjižnega jezika.

Te uvodne misli, ta izhodišča zahtevajo natančnejša dokazila, za katera nismo v zadregi, saj izhajajo iz analize razpoložljivega jezikovnega narečnega in knjižnega gradiva oziroma treh knjižnih različic ob koncu 18. stoletja.¹²

Smernice tako nakazanega knjižnega jezikovnega razvoja se nam najbolj jasno luščijo ob soočanju istega, to je, Dalmatinovega in Japljevega biblijskega sobesedila, ob soočanju glasoslovne, oblikoslovne in skladske ravnotežne ter besedišča njunega jezika. Ob analizi omenjenih jezikovnih ravnin moramo upoštevati dvestoletni časovni razmik, drug narečni prostor, ob razlikah v skladnji ne kaže pozabiti, da gre za različne predloge. Dalmatin se je prvenstveno držal Luthra, Japelj latinske Vulgate, ob soočanju z Rosalino, razpolagal pa je tudi z Dalmatinom in drugimi slovenskimi viri, med katerimi se omenja predvsem staroslovenska ostroška biblija (1581).¹³ Stilistična ubeseditvev prvega in drugega prevajalca oziroma jezikovnega ustvarjalca ustreza estetskemu okusu dobe: pri Dalmatinu pravilom poetike protestantskega (humanističnega), pri Japlju prosvetljskega (racionalistično-klasicističnega) obdobja. Da je jezik slovenskih protestantskih piscev zavestno knjižno dejanje, ni treba več dokazovati,¹⁴ da pa je kljub dokazanemu načrtnemu izločanju izrazitih dialektizmov (kot npr. *ej* za *ê* in *u* za *ü*: *zvezda* → *zvezda*, *düh* → *duh* itd.) vendarle zaznamovan z značilnostmi dolenskega morfonološkega razvoja, znanega od Trsta, južno od Ljubljane po Zasavju (Krško, Brežice) do hrvaške jezikovne meje, se dá dokazati na dva načina: ob soočanju Dalmatinovega slovničnega sestava in besedišča s sodobnimi značilnostmi dolensko-notranjskih govorov, iz katerih je vidna kontinuiteta sestava, še bolj pa ob soočanju Dalmatinovega sobesedila z Japljevim prevodom. Ob tej primerjavi se izkaže, kaj vse spričo živega in knjižno oblikovanega razvoja za pisce 18. stoletja, po izvoru Gorenjce, ni bilo več sprejemljivo. Zakaj ni bilo sprejemljivo? Ali je šlo samo za stilistične muhe, za trmasto vztrajanje, da ima vsak svoj prav?

Nedvomno je šlo za nezmožnost obvladovanja danega tradicionalnega knjižnega slovničnega in leksikalnega sestava in za trdoživost neke druge kultivirane govorne tradicije, ki se utegne navezovati na edini nam znani ohranjeni arhaični rokopisni vir z gorenjsko-koroškega mejnega narečnega območja (Rateški rokopis, kasnejši rokopisi Gorenjcev – Stapleton, Škofjeloški pasijon p. Romualda iz Štandreža pri Gorici).

Dejstvo je, da prihaja do sistematične izmenjave določenih jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravninah. Glasoslovno-oblikoslovni gorenjski dialektizmi so prisotni predvsem v novih gorenjskih leksičnih ustreznikih – kontaktnih sinonimih, ki nadomeščajo tradicionalne arhaizme, morda še žive dolenske lokalizme. Predvsem, kadar Japelj v skupni besedi, v njeni glasovni preobrazbi ni prepoznal oblikovno-pomensko iste izvorne podobe Dalmatinovega in svojega izraza (npr. Dalmatin: *dauri*, Japelj: *duri*; *plašč*: *plajš*, *ptica* : *tič*, itd.)

¹² M. Orožen, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja. Obdobje II, Obdobje romantike v SJLK Ljubljana 1979, 155–182.

¹³ Glej A. Breznik, Japljev prevod sv. pisma. Časopis za jezik, književnost in zgodovino 7 (1928), 78–90.

¹⁴ Prvi tehtni dokazi o sistemski, knjižni urejenosti Trubarjevega jezika izhajajo iz Riglerjeve fonološke analize jezika protestantskih piscev (Trubarja, Krelja, Dalmatina), objavljene v razpravi Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968. Iste zakonitosti se potrjujejo tudi na drugih jezikovnih ravninah (prozodija, oblikoslovje, skladnja, besedišče), ki so predmet tekočega raziskovanja v okviru raziskovalnih programov Znanstvenega inštituta ter individualnih raziskav na FF (M. Orožen, M. Pirnat, B. Pogorelec, J. Toporišič) ter v okviru Komisije za historični slovar slovenskega jezika pri ZRC, SAZU (F. Novak, M. Perme, F. Prenk).

Do nedavnega se je poudarjalo,¹⁵ da je Japelj izvedel le posamične glasoslovno-oblikoslovne popravke (v večji meri utrdil *e* za tradicionalni *e*ī, dosledno *ō* za *ū*, utrdil pisavo deležnika na -*l*, ki je bila zelo omajana, uveljavil disimilirani konzonantski sklop *šč* → *š*, v oblikoslovju pa končnico -*am* za starejši -*om*, v orodniku *sam. m. in sr. spola* ter tudi v dajalniku množine: z *bratom*, za *mestom* – z *bratam*, za *mestam*, in *trem bratom*, *trem mestom* – *bratam*, *mestam*).

Podrobna glasoslovna analiza ob soočanju obeh prevodov je pokazala, da gre še za druge važne korekture, ki so dvigale pravopisno urejenost jezika ob koncu 18. stoletja; težile so k etimološki in fonološki pisavi samoglasnikov in delno tudi soglasnikov, kar je pomembno dejanje v zgodovini slovenskega pravopisja. Tako npr. Japelj nadomešča Dalmatinov *i* za nepoudarjeni *ê* z *e*-jevskim znamenjem (Dalmatin *lipu* – Japelj *lepo*, *Divešsa* – *Dervešsa*), ukinja Dalmatinovo pozicijsko pisavo polglasnika (pes, *Mešiz*, *Prišhal*, *šamaz*, *Hlapez*) ter dokaj dosledno v vseh položajih uveljavlja znamenje *e* (pes, *Mešsez*, *šamez*, *Hlapez*); prav tako zasledimo pri Dalmatinu za zlogotvorni *řer* in pozicijsko različico *ar* (*šmèrt*, *Kàrdelze*, *Gàrlu*), ki jo Japelj ukinja in piše dosledneje *er*.

Dosledno pa Dalmatinu sledi pri pisavi oziroma ohranitvi kratkih in nepoudarjenih samoglasnikov, kar je spet zavestna odločitev, ki pomeni odmik od sodobne stopnje razvoja, od vokalne redukcije. Izpad samoglasnikov ugotavljamo v primerih, ko Japelj nadomesti Dalmatinovo besedo z »novim« narečnim ustreznikom (Dalmatin: *klagovanje* – Japelj: *sdihtvanje*; *Hlapiz* – *Mladenzh*; *Hlapiz* – *Tovarsh*; *leto nuzh* – *nazoj*; *shetva* – *shetu*; *ištegnil* – *štegnil*; *prikasal* – *pèrkasal* itd.).

Podobne pojave zasledimo v soglasniškem sestavu. Japelj je ukinil Dalmatinovo fonetično (pozicijsko) pisavo *v/u* (Dalmatin: *Hišha Davidova*; *Davidou*; *Egyptouški*, Japelj: *Davidova*, *Davidov*; *Egyptovski*). Pri prvotnih palatalnih *l'* *n'* je v istem besedju ohranjal Dalmatinovo stanje, to je pozicijsko pisavo *l*, *lj*, *jl* – *nj*, *jn* (npr. *Krajl*, *Kojn* itd.). Iz novo uvedenih besed pa je razvidno, da pisave teh glasov ni znal izboljšati, ker je iz gorenjskih govorov poznal drugačne rezultate razvoja (*l' > l* in *n' > n*), zato so nam razumljive naslednje njegove rešitve (Dalmatin: *gošpa*, Japelj: *gošpodina*; *pokrivalu* – *segrinalu*) Zanimive rešitve zasledimo pri pisavi soglasniških sklopov, starih in novih, gorenjskih. V etimološkem smislu je popravljaj Dalmatinove primere z asimilacijo glede na zven (Dalmatin: *slatka*, *gdu*, *britkušt*, *potplati* – *sladka*, *kdó* itd.), uveljavljaj pa narečno mlajše, gorenjske, z disimilacijo glede na mesto artikulacije. Očitno jih ni znal »prevesti« v izvirnejše stanje oziroma jih v Dalmatinovi realizaciji ni prepoznal (npr. Dalmatin: *dotler*; *šem ter tja*; *Ptize*, Japelj: *dokler*; *šem ter kjé*; *tizhi*), med tovrstnimi primeri zasledimo tudi druge analogične narečne rešitve (npr. Dalmatin: *mej*; *nišhter*, Japelj: *med*; *nizh* itd.).

Ob Dalmatinovi oblikoslovni zgradbi spoznavamo razen že omenjene končniške spremembe (-*om* > -*am*) še nekatere druge nove usmeritve, ki so rezultat temeljitejšega poznavanja in pretehtavanja sodobnega oblikoslovnega sestava ali odraz razvojne stopnje gorenjščine. Med njimi je značilna ukinitvev starinskih končnic v posameznih sklonih. Kaže se nam nova razvrstitev nekaterih končnic v posameznih sklonih (npr. rod. edn. *m. spola* – Dalmatin: *synu*, Japelj: *sina*. Mestnik ednine *m. in sr. spola* pri Dalmatinu na -*i*, -*u*, -*ej*: *na puli*, *per kraju*, *v murjej*. Japelj uveljavlja v mestniku -*i*, v dajalniku -*u* ter tako oba sklona tudi oblikovno dokaj dosledno ločuje). Preseneča pa nas z ohranitvijo srednjega spola v ednini, kjer ima sodobna gorenjščina že maskulinizacijo nevter (*mest*, *vin*), ki se ji odreče, uveljavlja pa v množini dosledno delno feminizacijo nevter po narečnem stanju. Skladno s Pohlinom odpravlja dvojino pri ženskem in srednjem spolu (npr. Dalmatin: *Dvej Hzheri*; *dvej Kardeli*, Japelj: *Dvej Hzhere*; *s'dvemi trumami* itd.). Pri določni ob-

¹⁵ F. Tomšič, Preosnova knjižnega jezika 1784–1848. Zgodovina slovenskega slovstva I. Matica Slovenska 1956, 18–19.

liki pridevnikov delno v nasprotju z Dalmatinom uveljavlja člen kot živo, govorno značilnost, stopnjevalne oblike pridevnikov (primernik, presežnik) poznajo samo moško obliko, medtem ko Dalmatin kategorijo spola vendarle delno ohranja, Dalmatinov način opisnega stopnjevanja (s členico več: *Ali zhe so ony vezh ta folk tlazhili, tém se je vezh gmeral, inu rasshel*) nadomesti s sodobno možnostjo (Japelj: *Ali zhe so jih ból doli terli, ból so se gmerali, inu rassli*). Glede rabe polnih in naslonskih oblik zaimkov ohranja Dalmatinovo stanje; naslonske oblike so še vedno redke. Nadalje zasledimo važne spremembe pri tvorbi in razvrstitvi glagolskega vida, v časovnem in modalnem sestavu. Pri Dalmatinu še pogoste nedoločniške zveze v pomenu prihodnjega časa se vidno umikajo dovršnemu sedanjiku (predvsem s predpono po-: *pojesdim, ponešem, pojdem*) ali opisnim oblikam za dovršni in nedovršni prihodnji čas (*ima priti – bo prišel; Ješt hozho pojti – bom shel* itd.), izražajo pa še nadalje modalne pomenske odtence (nujnost izvršitve, zapoved, ukaz, prepoved, hotenje, željo, namero itd.). Spremembe v razvrstitvi časovnih oblik so spričo izpada predpreteklega časa, ki je pri Dalmatinu dokaj pogost in pomensko še kar ustrezen, značilne za celotni časovni sestav (npr. Dalmatin: *Kadar so vshe domou bily prihli ... so povedali*, Japelj: *Inu so k'vojuu ozhetu prihli ... inu so vje povedali*). Tudi ta značilnost je nedvomno narečno pogojena.

Zanimivo je, da Japelj ni bistveno izboljšal Dalmatinovega sestava predložne rabe; govorne zakonitosti v tem pogledu le s težavo pronikajo v sobesedilo (npr. Dalmatin: *Kadar je vshe tedaj Israel'kih otruk vpyenje pred me prihlu*, inu šim tudi vidil nyh britkušt, koku Egypterji nje štikajo ... Japelj: *To vpitjé Israel'kih otrók tedaj je k meni prihlu: inu ješt šim nyh nadlogo vidil, katéro mórejo ony od Eypgziarjov prestati*), v podobnem stanju ostaja tudi kategorija načina s prevlado trpnika, kjer gre v oblikoslovnem pogledu za dokaj pravilno izvorno izpeljavo (že oblike na -n in -t ter pogosteje izkoriščena oblika trpnika s se), glede na razvrstitev v skladnji stavka pa vendarle za močno odvisnost od tuje predloge (Dalmatin: *Ony so se pak bali, satu, de so v'Iosefovo Hisho bily pelani* inu so djali: *My jmo lešem noter pelani sa volo teh Denarieu*, Japelj: *Kadar so bily nóter v hišo perpelani*, jim je on vode pernésel, inu ony so ši noge vmili), kar bo treba še podrobneje raziskati.

Proti vsemu pričakovanju pa se Japelj odmika od Dalmatinovega besedišča, pri čemer ne gre le za glasoslovne dvojnice istih besed (npr. *diviza – deviza; zhreuli – zhevli; zhreda – zhéda* itd.) ali besedotvorne in pomenske razvojne preobrazbe istih besed (npr. *baba – bábiza, yll – jilovza; ozha – Ozhak, dezhla – deklizh; mèrtvez – mèrlizh* itd.), pač pa pogosto za drugače motivirano poimenovalno besedje, za različne izpeljanke s področja določene (deželne) materialne in duhovne kulture (Dalmatin: *Kula*, Japelj: *vos, kozhija; juternja – dota; karma –šenó; blagu* (živina) – *premoshenje; Hlapzhizhek – fantizhek; sel – osnanovavez; tolstina – mashoba; jesdiz – Kojnik; dvor – grad; šerd – jesa; mutašti – mitez; gluhi – glušhez*), če naj omenim le nekaj samostalniških primerov. Ista zakonitost velja tudi za druge besedne vrste ter dopušča sklep, da gre za dva delno različna besedotvorno-leksikalna narečno pogojena besediščna sestava, čeprav se zavedamo, da je pričujoča primerjava le orientacijska, saj je Japelj imel možnosti črpati besedišče iz celotnega Dalmatinovega prevoda, le-ta pa je po prevodu Pentatevha, ki je predmet analize in navedenih povzketov, vztrajno napredoval in stilistično bogatil nadaljnje knjige Biblije.

Pri Japlju je opazna tudi močna plast novoknjižnih besed, tudi nekaj izvornih vzhodnoslovenskih dialektizmov (Dalmatin: *gmajna*, Japelj: *sbirali zhe; Folk – lud'tvu, narod; Pehar – kupa*). Z njimi ukinja Dalmatinove popačenke, prispeva pa tudi nekatere »nove« (Dalmatin: *Rihtar*, Japelj: *šodnik; Far – duhovni; Šafar – hišnik; Shpegarji-ogledovavzi; gvant – oblazhilu, Berigla – meh; Amma – Pesterna; Kamra – hram; Ohzet – shenitovanje; klaguvanje – vsdihvanje* itd.).

Japljev prosvetlenski stvarni, logični odnos do biblijskega sporočila prihaja še posebej do izraza ob ukinjanju Dalmatinovih večpomenskih, tipično biblijskih simbolov (*dusha*,

hisha, mešsu, voda, jezha, Syn, Hzhy, Otrozi, itd.) za katere Japelj že ima pomenske ustrezničke iz vsakdanje govornice ali tudi novotvorjene termine. Na te značilnosti opozarjamo z naslednjimi »vzórčnimi« primeri:

Dalmatin: Pojdi ti, inu tvoja vša Hísha v to Barko.

Japelj: Pojdi noter v Barko ti, inu zela tvoja drushina.

Dalmatin: Všiga mešsa konez je pred me prišhal.

Japelj: Ješt šim šklenil vse, kar je shiviga pokonzhati.

Dalmatin: Inu Bug je rekal: Bodi Luzh

Japelj: Inu Bug je rekal: Bodi švitloba.

V primerjavi z Dalmatinovimi analitično razčlenjenimi skladenjskimi prirednimi in podrednimi stavčnimi vzorci označujejo Japlja poskusi skladenjske skriticve. Priredne zveze glagolov rekanja rad krajša z deležnikom na -oč (npr. Dalmatin: Inu Gošpud je poštil en zhas, inu je djal: Jutri bo . . . ; Japelj: Inu Gošpód je poštil en zhas, inu je djal: Jutri bo . . . ; Japelj: Inu Gošpód je en dan poštil, rekozh, jutri bo), odvisnike nadomešča občasno z nedoločniškimi zvezami (Dalmatin: Inu vse Deshele šo perhajale vEgypt Shitu kupovat od Josepha. Sakaj po všéh Deshelah je bila velika lakota; Japelj: Inu od vseh desheli šo vEgypt hodili shivesh kupovat, inu pred šilo te lakoti še obvaruvat . . .), Dalmatinova skladenjsko nejasna mesta je uspelo Japlju jasno izraziti bodisi z ustrezno besedotvorno izpeljanko (po postopku transformacije) ali s slikovito, stilistično učinkovito pogovorno frazeologijo (npr. Dalmatin: Sedem . . . Klášsou je raslu na eni byli . . . Japelj: Sedem . . . Kláššov je na enim štebli vun pognal; Dalmatin: Taku je Gošpud puštil Tozho pojti zheš Egyptouško deshelo, Japelj: Inu Gošpód je tozho ras-šul po zeli Egyptovški desheli . . . itd.).

Ne glede na nakazane narečno pogojene in knjižno razvojne razlike, nastale ob prelomu 200-letne tradicije protestantskega, narečno dolenjsko zaznamovanega knjižnega jezika, nas obe knjižni slovnični in besediščni zgradbi po svojih oblikah in rešitvah še danes prevzameta in navdajata s spoštovanjem do vestnega dela in truda, ki sta ga v skrbno in zavestno kultiviranje knjižnega jezika vsak iz svojega zornega kota, vsak v svojem času, vložila Jurij Dalmatin in Jurij Japelj. Dalmatin nas prevzame z vzneseno starinskostjo morfološkega sestava, besedišča, skladenjskega izražanja, celo že s frazeologemi, ki se v dolenjski govornici vzdržujejo vse do naše sodobnosti (npr.: gre od hiše – od doma; vse svoje žive dni – vse življenje itd.), Japelj z govorno poimenovalno natančnostjo, s svežino vsakdanje naravne govornice in njeno frazeološko, poetično slikovitostjo. Prijeto nas prese- neča s poslovenjenjem številnih popačenk, ki so se uveljavile za pojme, poimenovanja poklicev in predmetov, povezanih s kulturno oziroma civilizacijsko nadstavbo, z dokaj pravilno besedotvorno izpeljavo vseh besednih vrst ter z drugačno ekspresivno močjo in poetičnostjo izraza. Po- navedenih značilnostih je kljub dokaj dobro ohranjenemu Dalma- tinovemu oblikoslovnemu ogrodju Japljevo besedilo bližje sodobnemu knjižnemu jeziku kot Dalmatinovo.

Iz njega je bilo nedvomno izločeno vse, kar je bilo ob koncu 18. stoletja prepoznano in dojeto kot neživo, zastarelo, nepravilno, ali z vidika nove predstave o knjižnem jeziku in njegovi stilistični izdelanosti preveč narečno dolenjsko.

Iz povedanega sledi, da se je v 18. stoletju v knjižnem jeziku vzporedno z morfonološkimi prvinami gorenjskega narečnega izvora ob naraščajoči knjižni tvorbi uveljavljalo tudi iz- virno besedišče tega narečnega prostora. Narečno-knjižna interferenca je ob koncu 18. stoletja prizadela in preoblikovala vse ravnine tradicionalnega, 200 let obstajajočega knjižnega sistema, tako slovnico kot besedišče.